

Гладкова Євгенія Олексіївна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено аналізу окремих програмних заходів у сфері протидії наркозлочинності, а також оцінці їх сукупної дії, спрямованої на нейтралізацію негативних процесів відтворення наркозлочинності в Україні.

Ключові слова: наркозлочинність, наркозлочин, протидія, профілактика, стратегія.

Статья посвящена анализу отдельных программных мероприятий в сфере противодействия наркопреступности, а также оценке их совокупного действия, направленного на нейтрализацию негативных процессов воспроизводства наркопреступности в Украине.

Ключевые слова: наркопреступность, наркопреступления, противодействие, профилактика, стратегия.

The article is devoted to the analysis of individual program measures in the field of counteracting drug crimes, as well as an assessment of their combined action aimed at neutralizing the negative processes of reproduction of drug crimes in Ukraine.

Key words: drug addiction, drug addiction, counteraction, prevention, strategy.

ЗАХОДИ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ

Постановка проблеми. Зростання масштабів зловживання наркотичними засобами та їх незаконного обігу становить серйозну загрозу

для здоров'я і благополуччя людей і чинить негативний вплив на економічні, культурні та політичні основи суспільного устрою. Визнаючи, що незаконний обіг наркотиків становить край небезпечну злочинну діяльність, припинення якої вимагає невідкладної і першочергової уваги, більшість країн світу вважають найважливішою умовою успіху в боротьбі з наркозлочинністю вжиття цілеспрямованих заходів протидії їй.

Оскільки вивчати складне соціально-правове явище, яким, безперечно, є наркозлочинність, можливо з різних боків, ми вирішили з метою виявлення повного набору якісних характеристик вивчити зміст цього явища з функціональних позицій, тобто через зміст тих видів діяльності, які складають цей вид протидії. Саме цим чином ми вийшли на дослідження кримінологічних засад формування системи заходів стратегічного впливу на наркозлочинність та наркозлочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В межах наукових досліджень, спрямованих на розгляд системи заходів протидії наркозлочинності, зібраний значний фактичний матеріал. Чільне місце посідають правові дослідження вітчизняних та закордонних вчених, зокрема О.М. Бандурки, І.Г. Богатирьова, М.Г. Вербенського, В.В. Голіни, О.М. Гуміна, О.І. Гурова, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, О.Г. Колба, М.В. Корнієнка, О.М. Костенка, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, А.А. Музики, А.В. Савченка, С.В. Слінька, Я.В. Ступника, В.А. Тимошенка, О.Н. Ярмиша, Х.П. Ярмачі та ін. На дисертаційному рівні останнім часом наркозлочинність розглядали Л.В. Раєцька, І.В. Смирнова, К.Ю. Писаренко, С.В. Нікітенко, Я.В. Ступник та інші науковці.

Метою статті є аналіз окремих програмних заходів у сфері протидії наркозлочинності, а також оцінка їх сукупної дії, спрямованої на нейтралізацію негативних процесів відтворення наркозлочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, в рамках стратегії варто передбачити, що протидія наркозлочинності має здійснюватися на трьох рівнях: загальносоціальному (рівні всього суспільства), соціально-

психологічному (рівні окремих соціальних груп), психологічному (рівні окремої особистості).

На загальносоціальному рівні профілактичні заходи повинні відповідати за своїм змістом чинним на цьому рівні детермінантам злочинності, тому ці заходи необхідно класифікувати на заходи, які реалізуються у наступних сферах: економічній, соціальній, духовно-моральній, політичній[1, с. 57].

Безумовно, що в основі економічних заходів профілактики наркозлочинності повинна лежати така економічна політика держави, яка призупинить стагнацію економічного життя країни, надасть імпульс до поступового відновлення, а потім подальшого розвитку всієї господарської сфери. Специфіка власне кримінологічних економічних заходів профілактики злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, може ґрунтуватися на двох взаємопов'язаних стратегіях, що застосовуються до економічної злочинності: стратегії обмежень і припинення небажаних форм економічної поведінки, а також протилежної стратегії, яка передбачає заохочення бажаних, суспільно корисних, економічно ефективних форм поведінки [2, с. 236-237]. Можливість застосування цих стратегій з метою профілактики наркозлочинності можна обґрунтувати тим, що кримінологи відносять цю злочинність до одного з різновидів злочинності у сфері економічної діяльності, що полягає у підприємницькій діяльності, пов'язаній з предметами, вилученими або обмеженими у цивільному обігу [3, с. 294]. Перша стратегія передбачає характеристику тактичних кримінологічних заходів профілактики наркозлочинів. Друга стратегія передбачає створення сприятливих умов для законної підприємницької діяльності: віддання пріоритету інвестування у виробничу, а не в торгово-фінансову діяльність, розумна податкова політика, підтримка вітчизняного виробника на внутрішньому і зовнішньому «ринку», стимулювання підприємництва, яке виробляє товари і надає послуги, пов'язані з підтримкою здорового способу життя, економічне заохочення сумлінної праці, підтримка державою зусиль із

захисту тих форм власності, які мають законне походження. Цільова спрямованість таких заходів полягає спочатку в обмеженні, а потім витісненні з господарської сфери країни «тіньової» економіки, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів. Це стає реальним в силу того, що різко скоротиться різниця між рівнем рентабельності у сфері законного бізнесу і наркобізнесу. У всякому разі, наявність можливості гідно заробити на життя у законний спосіб зупинить від участі в наркобізнесі осіб з нестійкою криміногенної мотивацією.

Профілактика наркозлочинності в ідеологічній сфері передбачає, перш за все, пропаганду здорового способу життя. Причому ця пропаганда повинна носити не санітарно-просвітницький характер; вона повинна бути заснована не на залякуванні осіб, з якими проводиться профілактична робота, а на формуванні смислової орієнтації особистості, при якій наркотики не є життєвими цінностями. Деструктивний характер пропаганди, заснованої на страху, полягає в обмеженому ефекті самого страху, який вже не впливає на споживачів наркотичних засобів, короткостроковість цього ефекту, а також у відході від пропаганди абсолютно протилежного очікуваному ефекту, що полягає в тому, що у окремих осіб може прокинутися інтерес до вживання наркотичних засобів [4, с. 12]. Нажаль, така пропаганда має місце, і, що дуже прикро, вона виходить від керівників навчальних закладів, які, здавалося б, мають професійні навички ведення виховної роботи.

Виходячи з того, що об'єктом профілактичного впливу є соціальне середовище, що складається з осіб і груп, які вживають або схильні до вживання наркотичних засобів, пропаганда повинна бути спочатку спрямована не на руйнування або зміну несприятливих особистісних установок, а на створення бажаних, соціально схвальних. Надалі мову можна вести про поступове витіснення негативних особистісних установок і заміну їх позитивними. Таке буде можливо, якщо в процесі вирішення загальносоціальних завдань в суспільстві буде створена атмосфера неприйняття вживання наркотичних засобів. Особливо важлива така

пропаганда серед неповнолітніх, більшою мірою схильних до вживання наркотичних засобів [5, с. 112].

Слід також зазначити, що відмінність у пропаганді проти споживання наркотиків серед осіб, їх не вживали, і серед їх споживачів полягає не тільки у спрямованості пропаганди, але і за змістом. Наприклад, психіатри виходять з того, що серед споживачів наркотиків необхідно розвінчувати брехню про невиліковність наркоманії, адже це допоможе знайти їм сили для подолання цього захворювання. Однак ця інформація не повинна доходити до звичайної аудиторії, щоб не породити у осіб, які не споживали наркотики, уявлення про можливості легкого позбавлення від цього пороку.

Звісно ж, провідну роль в пропаганді здорового способу життя повинні зіграти такі інститути, як школа або інші навчальні заклади, у тому числі вищі, сім'я, система закладів дозвілля, церква, система масово-комунікативного впливу.

Найважливіше місце для розгортання профілактичних програм – школа. Незважаючи на всі негативні процеси останнього часу, школа зберігає високе позитивне значення для дітей і підлітків, і, якщо снастити вчителів, батьків і дитячі громадські організації відповідними засобами і порівняно невеликим ресурсом, на цьому фронті ми з наркозлочинами цілком можемо поборотися.

Через школи і навчальні заклади можуть реалізуватися освітні антинаркотичні програми в рамках навчального процесу, наприклад, в курсі «Основи безпеки життєдіяльності». Сам навчальний процес крім передачі конкретних знань повинен формувати в учнів позитивне уявлення про життя, пріоритет духовних цінностей [6, с. 313]. Як показує досвід профілактики незаконного обігу наркотичних засобів в школах США, велику допомогу навчальним закладам можуть надати відомі і авторитетні в країні люди (актори, спортсмени, політики, бізнесмени, поліцейські).

Позитивною є роль сім'ї, незважаючи на те, що вона не змогла запобігти втягненню особи, перш за все підлітка, до девіантного способу

життя, зокрема, вживання наркотичних засобів. Дослідники відзначають, що реакція сім'ї на звістку про факт вживання одним з її членів наркотичного засобу може бути як конструктивною, яка сприяє припиненню їх споживання, так і деструктивною, яка закріплює наркотизацію особистості. У тих випадках, коли сім'я втягується в процес профілактики, її результативність суттєво зростає [7, с. 144-145]. Безумовно, виховна робота в родині з особою, яка спробувала наркотичні засоби, повинна бути заснована на конструктивній реакції на саму звістку про факт вживання наркотику, на активній позиції сім'ї по утриманню цієї особи від подальшої наркотизації, що підсилюється пропагандою здорового способу життя. Відзначимо, що здатність сім'ї і школи протистояти наркотизму є основним показником здатності всього суспільства вирішити цю проблему [8, с. 113].

Роль церкви як соціального інституту в профілактиці наркотизму і наркозлочинності складно переоцінити. У всякому разі, всі традиційні офіційно діючі релігійні конфесії вважають тяжким гріхом вживання психоактивних речовин, перш за все наркотиків. Нерідко в житті трапляється так, що саме церква є останньою інстанцією, до якої звертаються наркомани, які бажають позбутися залежності. Вони звертаються до віри, коли традиційне лікування і дорогі програми щодо позбавлення від наркотичної залежності не можуть допомогти. В Україні існують реабілітаційні центри, діяльність яких спрямована на допомогу в позбавленні від наркотичної та алкогольної залежності [9]. З цими реабілітаційними центрами співпрацюють фахівці-медики, психологи та домагаються певних результатів, впливаючи на душу, а не тільки на фізичний стан організму. Церква створює у віруючих стійкий опір до вживання наркотиків, а особам, які вживають їх, допомагає знайти внутрішні духовні сили відмовитися від цього гріха. Можливості церкви необхідно використовувати, для цього потрібно налагодити взаємодію суб'єктів профілактики наркозалежності.

Заклади дозвілля повинні бути центром культивування духовно-насиченого дозвілля, а не бездіяльно-паразитичного, заповненого змістовно-

девіантною діяльністю (пияцтво, секс, наркотики і т. д.). Якщо в цих закладах проходять заходи, пов'язані з масовою культурою, необхідно, щоб масова культура несла в собі життєстверджуючий і життєлюбний сенс, пропагувала теплоту людських відносин, спонукала до позитивних дій, творення в соціальній сфері, виключала суїцидальні настрої, порушувала почуття патріотизму, гордості за свою країну. В цьому відношенні досвід минулого, втілений в естрадній культурі, кінематографі та т. д., є досить позитивним. Якщо заклади пов'язані зі споживанням спиртного, в них необхідно впроваджувати культуру його споживання, що дозволить до певної міри профілакувати споживання більш важких психоактивних речовин (наркотиків, психотропних речовин). В даний час для підтримки наркоманійної субкультури створюються нічні клуби, де вільно можна придбати наркотики. Заклади, в яких зафіксовано розповсюдження наркотичних засобів, необхідно закривати і позбавляти ліцензії на право здійснення діяльності. Це послужить досить дієвим засобом для того, щоб керівництво таких закладів не заохочувало або не потурати розповсюдженню наркотиків.

Засоби масово-комунікативного впливу не повинні пропагувати наркотичні засоби, а, навпаки, повинні вести контрпропаганду, спрямовану проти культури їх споживання. Пропаганда вживання наркотичних засобів може бути як прямою, що містить відкритий заклик до їх вживання (що пов'язує вживання наркотичних засобів з «шикарним» способом життя, елітарністю, допустимістю таких дій, містить нові аргументи щодо необхідності вживання наркотиків, заохочує до продовження вживання наркотичних засобів і т. д.), так і непрямой, що містить інформацію про безперспективність боротьби з наркобізнесом [10, с. 74].

Контрпропаганда повинна містити розумні і вагомні аргументи проти вживання наркотиків, організовуватися і вестися компетентними людьми. Елементом контрпропаганди є категоричні заперечення проти обговорення у засобах масової інформації питань легалізації вживання наркотичних засобів

і психотропних речовин, підвищення рівня обізнаності населення про ту небезпеку, яку тягне вживання наркотичних засобів.

Отже, стратегія протидії наркозлочинності в соціальній сфері повинна спиратися на соціально орієнтовану економічну політику в суспільстві, пов'язану з максимальною трудовою зайнятістю населення, розвитком системи соціального страхування та соціального захисту, реальним вирішенням проблеми доступного для більшої частини населення житла, пом'якшенням наслідків соціальної нерівності, створенням належних організаційних умов для доступного, культурного і здорового дозвілля, підкріплену пропагандою здорового способу життя. Це обмежить можливості поповнення наркоманійного середовища новими людьми, які долучилися до вживання наркотичних засобів.

Специфіка самих заходів профілактики наркозлочинності у соціальній сфері полягає в організаційному підкріпленні цих заходів профілактикою у духовно-моральній сфері. Всі інститути позитивної соціалізації особистості (сім'я, школа і т. д.) повинні бути залучені в антинаркотичну діяльність щодо осіб, які спробували наркотичні засоби, проте ще не захворіли на наркоманію. Відносно хворих повинна діяти система як добровільного лікування, так і примусових заходів медичного характеру від захворювання на цю недугу. В нашій країні існує система добровільного лікування від наркоманії, проте вона є дуже витратною і передбачає, як правило, тільки заходи медичного характеру. Руйнування наявної раніше в країні системи примусових заходів медичного характеру в лікувально-трудових профілакторіях слід визнати передчасним. У зв'язку з цим ми підтримуємо висловлені пропозиції про відтворення в країні раніше діючих форм примусового медичного лікування суспільно небезпечних наркоманів [11, с. 178-179]. Звісно ж, створені установи для хворих на наркоманію повинні поєднувати в собі застосування заходів медичного характеру, трудової терапії, виховання, психологічної та іншої допомоги хворим (у вирішенні правових питань, відновленні соціально корисних зв'язків і т. д.), соціальної

реабілітації. Ці заходи дозволять скоротити чисельність соціального середовища діючих наркоманів. Нажаль, законодавча практика останніх років свідчить про те, що держава як і раніше йде від проблеми примусового лікування наркоманів.

Як на дієвий захід протидії наркозлочинності в соціальній сфері можна вказати і на необхідність підтримки державою неформальних організацій, що ставлять собі за мету лікування від наркоманії. Одні з цих організацій можуть складатися з колишніх наркоманів, які своїм прикладом і груповим впливом надають терапевтичний вплив на діючих наркоманів. Інші організації застосовують комплексну терапевтичну дію (медичну, реабілітаційну і т. д.) на наркоманів [12].

Важливе значення має моніторинг наркоситуації в окремих регіонах і в країні в цілому, наукова опрацьованість прийнятих нормативних актів і програм, спрямованих на боротьбу з наркотизмом [13, с. 18].

Стратегія протидії наркозлочинності в політичній площині повинна спиратися на політичну стабільність в суспільстві, що виключає крайні суспільно небезпечні форми політичного життя (воєнні конфлікти, масові заворушення, конституційні кризи і т. д.), які знижують можливості позитивного соціального контролю в суспільстві за злочинною і девіантною поведінкою, відволікають сили правопорядку на виконання невластивих їм функцій. Важливою є і загальна антикорупційна діяльність держави, яка б знизилася можливість проникнення злочинної і девіантної наркоманійної складової у державний апарат.

Специфіка заходів профілактики наркозлочинності в політичній сфері полягає в посиленні прикордонного та митного контролю за переміщенням наркотичних засобів, особливо у відносинах з державами, населення яких виробляє наркотики на світовий ринок. Важливим є і такий захід, як підвищення вимог до професійного відбору осіб, які вступають на державну чи муніципальну службу (перш за все у правоохоронні органи), на предмет виявлення вживання ними наркотичних засобів. Також необхідно зберегти

контроль лікаря-нарколога при проходженні щорічного профілактичного медичного огляду. Очевидно, що наявність, осіб, які вживають наркотичні засоби на державній або муніципальній службі, знижує ефективність профілактичного впливу щодо наркоманійного середовища, адже за рахунок управлінських можливостей цих осіб знижується соціальний контроль за цим середовищем.

Профілактика наркозлочинності на соціально-психологічному рівні передбачає, перш за все, запобіжний вплив на групи, які складаються з осіб з поведінкою, що відхиляється у формі вживання або схильності до вживання наркотичних засобів, з використанням антикриміногенного потенціалу малих груп, де переважно відбувається позитивна соціалізація і життєдіяльність особи. Мета такого впливу полягає в усуненні, нейтралізації, локалізації або пом'якшенні негативного впливу цих груп на окремих осіб, які входять до цієї групи, так і знаходяться за її межами, а також припинення процесу трансформації цих груп у злочинні [14, с. 684].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, об'єктом впливу стратегії протидії наркозлочинності є «фонове» для неї соціальне середовище. Ефект досягається завдяки діям суб'єктів, які виконують загальносоціальні функції в суспільстві (школою, родиною, закладами дозвілля, церквою, неформальними об'єднаннями громадян і т. д.). Метою даного впливу є створення позитивного соціального середовища навколо зазначених осіб і груп з метою утримання потенційних споживачів наркотичних засобів від їх вживання або звільнення споживачів від наркозалежності, а також з метою утримання таких осіб і груп від вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. Такий профілактичний вплив значною мірою не пов'язаний з примусом; більшою мірою він передбачає виховання, надання допомоги особам, підданим запобіжному впливу.

Виглядає так, що в Україні в основі протидії наркозлочинності лежить модель контролю над цією злочинністю. Про це свідчить, перш за все, зміст

Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [15]. Натомість, в основу профілактики наркозлочинності варто інтегрувати елементи заборонної моделі, адже контроль передбачає лише стримування злочинності на певному рівні. Злочинний обіг наркотичних засобів, образно кажучи, – це виробництво і продаж смерті, це абсолютне зло, яке не може бути терпимим навіть на мінімальному рівні.

Список бібліографічних посилань:

1. Кримінологія. (Загальна частина): підручник/кол. авторів Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Вид-во ХНУВС, 2010. 280 с.
2. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. 546 с.
3. Преступность среди социальных подсистем/Горшенков Г. Н., Кабанов П. А., Колесников В. В. и др.; под ред. Д. А. Шестакова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. 353 с.
4. Штанько Д.О. Наркотизація молоді: аспекти, проблеми і наслідки. Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. 20. С.11-14.
5. Мысько Г.Н., Долгий В.В. Наркологические проблемы в семье (Рекомендации по преодолению)/под ред. проф. И.К. Сосина. Харьков: Коллегиум, 2006. 140 с.
6. Сердюк О.О., Белоусов Ю.Л. Соціальна робота з особами з наркотичною та алкогольною залежністю. Соціальна робота в органах внутрішніх справ України: Навчальний посібник. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2006. С. 303-324.
7. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании. Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2001. 256 с.
8. Соломзес Д., Чебурсон В., Соколовский Г. Наркотики и общество. Москва: Мир, 1998. 192 с. С. 113.
9. Список християнських реабілітаційних центрів. – Режим доступу

до ресурсу: URL: <http://familyclub.org.ua/consultation/spisok-xristiyanskix-reabilitacijnix-centriv-dlya-alko-ta-narkozalezhnix-lyudej-v-ukrajini/> (дата звернення 24.09.2017)

10. Тимофеев Л.М. Наркобизнес. Начальная теория экономической отрасли. Москва:РГГУ, 1998.112 с.

11. Митрофанов І.І. Проблемні питання примусового лікування наркозалежних осіб, які вчинили злочини. Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних і психотропних речовин у сучасних умовах: Зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 2005. Спец. вип. № 2. С. 177–180;

12. Наркодоктор.— Режим доступу до ресурсу: URL: <http://narkodoktor.com/z-travnya-2014-narkomaniv-likuvatimut-primusovo/> (дата звернення 24.09.2017).

13. Організація працівниками кримінальної міліції у справах дітей профілактики незаконних дій з наркотиками: наук.-практ. посібник/В.В. Марков, В.В. Корнієнко, О.М. Галкіна та ін./за ред. Т.А. Пазинич. Х.: Вид-во „Наш городок”, 2010. 120 с.

14. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т./відп. ред. В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. 6: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). К.: Атіка, 2009. 1128 с.

15. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року. — Режим доступу до ресурсу: URL:<https://www.medsprava.com.ua/news/287-moz-uspishno-vikonuye-plan-zakhodiv-z-realizatsiyi-strategiyi-derzhavnoyi-politiki-shhodo-narkotikiv> (дата звернення 23.10.2017).